

Les iniciatives de l'Església catalana durant el regnat de Jaume I

Antoni PLADEVALL I FONT
Institut d'Estudis Catalans

Sota aquest títol, no gaire precís ni definitori, m'ha estat confiada la tasca de donar una pinzellada, o més aviat el tret de sortida, d'un conjunt d'estudis que aniran perfilant visions i aspectes amplis i ben fonamentats de la vida de l'Església catalana dins del marc dels territoris que formaren el regne de Jaume I, territoris situats en aquell moment sota la jurisdicció immediata de l'arquebisbe o metropolità de Tarragona. En altres congressos i estudis que s'han dedicat al rei Jaume amb motiu del vuitè centenari del seu naixement s'ha destacat el mèrit i l'esforç del monarca per configurar un regne nou i més ampli com no havien somiat ni el seu pare ni el seu avi.

Al llarg d'aquests tres dies d'estudi, es desgranaran, amb lliçons magistrals a càrrec d'especialistes de diferents temes de la història religiosa, característiques i aspectes tant de l'Església secular com de la regular, dintre del marc cronològic de la vida d'aquest gran rei. Això condiciona també que aquesta primera exposició vagi precedida d'un intent de donar una petita relació de fets, alguns anteriors al seu regnat, que marcaran o explicaran la posició predominant de l'Església en el regne catalanoaragonès, i també què entenem per Església catalana.

Començant per aquest darrer punt, considerem Església catalana la que es trobava sota la jurisdicció de l'arquebisbe de Tarragona, o la que, en un pla més genèric, s'anomena també Província Eclesiàstica Tarraconense, i que tenia com a cap i primat el prelat titular de l'arquebisbat. No entrarem aquí en el problema llarg i espinós de la primacia de l'Església d'Espanya, perquè aquest tema no afecta la present relació i serà una font de conflictes seculars entre l'Església de Toledo i la de Tarragona.

En començar el regnat de Jaume I, integraven la Tarraconense les diòcesis de Tarragona, Barcelona, Girona, Vic, Urgell, Lleida i Tortosa, dins del Principat, i les d'Osca, Saragossa, Tarassona, Calahorra i Pamplona al sector aragonès i navarrès. Elna estava sota la jurisdicció de l'arquebisbat o província religiosa de Narbona. Ben aviat, com a resultat de les conquestes de Jaume I, s'afegiran a la Tarraconense les diòcesis de Mallorca i de València, aquesta última després d'una llarga oposició de l'arquebisbe de Toledo que, emparant-se en el seu passat, la reclamava per a la seva província; aquesta polèmica afectarà també el sector de Sogorb, que Toledo reeixirà a integrar-se, amb l'aprovació de Roma, el 1259, unint-lo a la diòcesi d'Albarrasí, creada artificialment per Toledo el 1172.

Una característica que podem destacar de l'Església catalana i també de l'aragonesa és la fidelitat que de molt antic demostraran els reis i les esglésies de Catalunya i d'Aragó a la Santa Seu o a Roma, molt diferent de la de Toledo que, com a hereva de la prepotència de l'Església visigoda de la qual es considerava continuadora, era molt sovint molt més esquartera i dura a l'hora d'acatar les decisions del papa.

Els fonaments d'aquestes fidelitats catalana i aragonesa tenen alguns punts comuns de contacte que creiem oportú recordar, perquè expliquen molta part de l'acció dels papes a l'inici del regnat de Jaume I.

Per a l'Església catalana, cal remuntar-se a mitjan segle x per trobar el començament de la relació amb Roma i dels continuats viatges dels nostres bisbes, abats i fins i tot comtes i magnats a la Santa Seu per a recaptar-ne butlles que els garantissin les propietats i els càrrecs. Aquest fet té més mèrit perquè en aquell temps els papes no es trobaven pas en un moment especial de prestigi, car era l'anomenat «segle de ferro» o de desgavell a Roma i en la successió papal per l'oposició entre la noblesa romana i l'emperador alemany. Aquestes butlles suplien els antics preceptes carolingis i del primer monarca Capet del veí regne de França, que cessaren del tot quan els comtes es declararen independents de fet i deixaren de prestar el vassallatge als seus antics senyors.

La raó d'aquest fet és molt fàcil de comprendre: si negaven el vassallatge als emperadors i reis naturals seus, els era necessari rebre el suport de la màxima autoritat religiosa del món medieval per justificar la seva posició d'independència presa unilateralment.

Són tantes les butlles donades pels papes del segle x als territoris catalans que varen meravellar l'estudiós dels documents papals d'aquesta època, l'alemany Paul Kehr, el qual dedicà a aquest tema estudis especials, el principal dels quals és citat a la bibliografia.

En unes circumstàncies diferents, però en el fons amb un origen semblant, és el que passarà a Aragó amb el primer rei aragonès, Ramir I, quan en succeir el seu pare, Sanç III de Navarra, mort el 1035, convertí el seu càrrec comtal en reial el 1054 i començà també a cercar la protecció de Roma. El seu fill, Sanç Ramírez, seguí la mateixa política i s'encomanà al papa, a qui féu acte de vassallatge el 1089.

En ambdós casos, els movia un sentiment parell, el ja abans esmentat de recolzar-se en el poder religiós representat i exercit pel papa per defensar-se i justificar el seu allunyament del poder civil o de l'emperador i dels reis.

Aquesta política, la continuaren ambdós estats, la refermaren amb l'acceptació de la reforma gregoriana a finals del segle xi i se'n serví en particular l'Església catalana quan, per acord entre Berenguer Ramon II i el bisbe de Vic, Berenguer Sunifred, obtingué, a partir del 1090, trencar la submissió de l'Església de l'antiga Tarraconense a la província eclesiàstica de Narbona, imposada pels monarques carolingis, i restaurar primer jurídicament i a partir del 1117 definitivament la província eclesiàstica independent de Tarragona.

La fusió dels dos estats medievals de la Corona d'Aragó fou consumada pel casament de la petita reina Peronella amb el comte príncep Ramon Berenguer IV de Barcelona. Els seus descendents continuaran la seva amistat amb Roma, però el nou regne, limitat ben aviat en la seva expansió peninsular pel regne de Navarra i pel de Castella —que el 1180 s'havia incorporat Logronyo i altres places de la Rioja—, va canviar ben aviat de rumb i va enfocar la seva política vers l'altra banda dels Pirineus.

Serà el rei Alfons I qui encaminarà la major part dels seus esforços a expansionar-se vers el nord, cosa que es veié afavorida en heretar el 1162 el comtat de Provença del seu cosí Ramon Berenguer III.

El seu fill Pere I, que heretà el regne el 1196, va continuar aquesta política cercant pactes i establint lligams feudals amb els comtes de Tolosa i altres estats del nord dels Pirineus, i encara que Provença havia passat al seu germà Alfons II de Provença, en morir aviat aquest, a partir del 1209 va tornar a unir en un sol govern el regne catalanoaragonès i les terres provençals, per minoritat del seu nebot el futur Berenguer V de Provença. Per ampliar la seva influència en aquest sector sud del regne francès, l'any 1200 havia concertat el matrimoni de la seva germana Elionor amb el comte Ramon IV de To-

losa i el 1204 es casà amb Maria, senyora de Montpeller, fets que afavoriren la seva política i la seva presència en aquelles terres.

Així, la política del regne semblava encaminada vers Europa, no vers la península hispànica cristiana ni vers la que encara estava sota el poder sarraí, com ho revela el fet que el 1200 el rei Pere concertés un pacte d'amistat amb el cabdill dels almohades.

Pere I, després de mantenir una hàbil política d'amistat i fins i tot de col·laboració amb Castella i de consolidar la seva posició al nord dels Pirineus amb el casament amb Maria de Montpeller, va seguir la tradicional política dels seus antecessors i el 1204 anà a Roma a prestar vassallatge al papa Innocenci III i a fer-s'hi coronar.

Com és conegut, del dissortat casament de Pere I i de Maria de Montpeller, en unes circumstàncies més pròpies d'una novel·la que d'una història seriosa, nasqué el futur rei Jaume I a principis de febrer del 1208.

Deixem ara de seguir, encara que només hagi estat a grans trets, aquestes generalitats històriques per centrar uns moments l'atenció en la figura d'Innocenci III, el gran papa que marcarà d'una manera molt personal no solament els destins de l'Església universal, sinó també els de la política europea i d'una manera molt especial els primers passos del rei Jaume I i directament i indirecta els de l'Església catalana.

Lotario dei Conti di Segni, elegit papa als trenta-vuit anys, amb el nom d'Innocenci III, era fill d'una família de la petita noblesa romana i es formà a Bolonya i a París. Tingué sempre molt clar el principi dels dos poders que des de molt temps enrere formaven l'entramat de la direcció de la societat medieval: el polític, que exercia l'emperador, i amb ell els reis, i l'espiritual, que era propi del papa. Aquesta dualitat de poders serà objecte de moltes lluites i alternatives al llarg dels segles IX al XII, però Innocenci III, basant-se en els seus coneixements de dret i en el principi de la major importància o excel·lència del poder o espasa religiosa sobre la civil, va pretendre i en bona part va obtenir al llarg del seu pontificat exercir un clar *dominium mundi* o vassallatge i reconeixença de l'emperador i d'alguns reis pel seu convenciment que, per raó del seu càrrec o dignitat, estava per sobre de tot poder laic o civil.

Això ho obtindrà voluntàriament d'alguns reis i dinastes —com del pare de Jaume I, que devia creure que això li donava més poder o que justificava la seva política en clar desacord amb les pretensions del rei de França— o bé d'una manera menys pacífica en les seves intromissions i aliances per imposar un emperador del seu gust a l'Imperi romanogermànic o per obtenir el vassallatge del rei d'Anglaterra, conegut per això com Joan Sense Terra.

És aquesta posició i actuació del papa Innocenci III la que explica dos fets que el tenen com a protagonista i que marcaran la història del regne catalanoaragonès i la vida de l'Església catalana: la croada contra els càtars o albigesos i el Concili IV del Laterà del 1215.

No entrarem pas en detalls històrics sobre el catarisme i la seva croada, però és de tots conegut que aquest moviment religiós, considerat per alguns heretgia cristiana i per altres més ajustadament antiga religió dualista vestida o adaptada a la religió cristiana, s'estengué i arrelà molt fort a Occitània a partir de mitjan segle XII. Els seus orígens dualistes són anteriors al cristianisme, però s'hi barrejà a través del moviment dels bogomils originat a Bulgària i estès per altres indrets d'Orient i aviat d'Occident. El concili càtar tingut el 1167 a Sant Fèlix de Caramany, prop de Tolosa, amb presència del bisbe bogomil de Constantinoble Nicetes i que comptà entre els assistents amb un bisbe càtar de la Vall d'Aran, genera el primer document segur que constata una àmplia difusió de la doctrina càtara a bona part d'Occitània.

La doctrina, per la seva singularitat, la vida austera dels seus adeptes i la manera de fomentar la seva pietat, en contrast amb l'esplendor sovint fastuosa i la buidor d'espiritualitat del culte de l'Església oficial, va atreure molta gent popular i fins i tot nobles que veien amb simpatia el moviment i els seus adeptes com a pacífics súbdits. La reacció de l'Església romana i del papat no es féu esperar i després d'uns intents de conciliació, quan fou mort pels càtars el legat papal, el 1208, el pontífex decretà una croada que afectarà durant mig segle tot el Llenguadoc, amb episodis sagnants com la presa de Besiers el 22 de juliol de 1209 o la del castell de Montsegur el març del 1244.

El rei de França va veure tot seguit amb molt bons ulls aquesta croada que dirigia el comte de Leicester, Simó de Montfort, perquè així esperava recuperar el ple domini sobre el Llenguadoc i en particular sobre els comtes de Tolosa i els senyors de Carcassona que, sense ésser càtars, no veien amb mals ulls els seus súbdits que havien adoptat la nova doctrina.

És en aquesta circumstància que el rei Pere I, dit el Catòlic, per no perdre el seu ascendent sobre aquestes terres, anà a ajudar els seus amics i en un cert sentit vassalls del Llenguadoc i per això presentà batalla als càtars refugiats a Muret i a Albi, raó per la qual se'ls coneix també com a albigeos.

El resultat és conegut: el rei morí a la batalla de Muret el 12 de setembre de 1213, deixant el petit rei Jaume I, de cinc anys, en poder de Simó de Montfort, que el retenia com a ostatge amb la intenció de casar-lo amb una filla seva.

Els fets són amplament coneguts i estudiats, però valia la pena fer-ne una petita relació perquè Muret canvià el rumb de la història política i en bona part de la religiosa de Catalunya. Es trencà la política d'expansió dels nostres reis vers els territoris del regne de França, on només els restà la senyoria de Montpeller, heretada de Maria, la mare del rei Jaume, i el papa Innocenci III farà un altre acte de domini suprem obligant Simó de Montfort a retornar el petit rei Jaume I, orfe ja de pare i mare, al seu regne. Ell serà també qui li assenyalarà un consell de regència i confiarà la custòdia de l'infant rei als templers, que el protegiran, el retindran i l'educaran al seu castell de Montsó, aleshores a la ratlla fronterera entre Aragó i Catalunya.

El segon fet, ja esmentat, que marcarà profundament l'Església catalana serà el Concili IV del Laterà, del 1215, convocat per Innocenci III, encara que la seva aplicació es faci quasi quinze anys més tard, mort ja ell.

La importància d'aquest concili és coneguda a bastament. És el gran concili medieval que va tenir tanta transcendència per a l'Església universal com la tindran a l'edat moderna el Concili de Trento o a la contemporània el Concili II del Vaticà.

Fins a l'època d'Innocenci III, l'Església estava encara molt afeixugada i marcada pel cansament que va portar el llarg període de lluites entre el poder civil dels reis i comtes i l'emperador, per un costat, i, d'altra banda, els esforços d'un bon sector de grans eclesiàstics i del mateix pontificat per eradicar les intrusions laiques a l'Església, sobretot en la provisió dels càrrecs religiosos de bisbes, abats i fins dels mateixos papes, o les clàssiques investidures, acompanyades o filles de la simonia. L'empenta donada pel papa Gregori VII i els seus successors immediats havia decaïgut, al llarg del segle XII, sobretot a la seva segona part, per manca de prestigi i actuació d'un seguit de papes vells i de poca durada.

En un pla més local o concret, es mantenia encara fort el poder d'arrel feudal, però cada vegada es veia més combatut o superat pel creixement de les ciutats i poblacions on s'acumulava gent senzilla però freturosa d'una espiritualitat menys encarcerada que l'oficial de grans cerimònies catedralícies i en un idioma cada vegada menys comprès pel poble. Això explicà el triomf de moviments espi-

ritualistes com el catarisme, els pobres de Lió o valdesos i altres, tinguts per heterodoxos, i també molts d'ortodoxos entre els quals destaca el franciscà i els ordes mendicants més propers al poble.

La situació dels vells monestirs tampoc no era gaire brillant: anaven decaient pel seu aïllament dels nous nuclis de poblament, la pèrdua dels ideals que els donaren origen, l'excés de riquesa en alguns i de pobresa en d'altres, però gairebé sempre per falta d'un vincle que els unís i els agermanés, semblant al que tenia el Cister, que es mantenia en tota la seva esplendor.

Conscient de tot això, Innocenci III va convocar el Concili IV del Laterà, el 1215, que va intentar posar remei a tots els problemes de l'Església del seu temps, tant els de la jerarquia com en particular els que afectaven la vida i l'espiritualitat de la gent senzilla i del clergat que en tenia cura.

Fer una síntesi del contingut del Concili no és tema d'aquest treball, però sí que en destacarem la incidència i la preocupació per tots els camps i pels defectes o mancances del seu temps, en particular els més punyents de la vida i la pràctica religiosa dels fidels, com la poca pràctica dels sagraments, decretant l'obligatorietat de la comunió pasqual i la recepció de la penitència, insistint en la severitat de la imposició del secret de confessió i en el reclutament i el celibat dels clergues i la seva vinculació amb els seus bisbes. En un pla més institucional, decretà la reunió freqüent de concilis provincials i la convocatòria anual de sínodes dels bisbes amb els seus preveres, es preocupà de la reglamentació dels vells i nous ordes o moviments religiosos, de la creació de congregacions claustrals dels monestirs d'una regió o província eclesiàstica, decretà la prohibició de crear noves regles per als nous moviments religiosos, insistí en l'augment de cultura dels eclesiàstics, la regulació dels beneficis curats i de les immunitats locals i personals, etcètera.

Si insistim en aquest punt és perquè l'aplicació d'aquest concili, que tindrà lloc a partir de l'any 1228, a Catalunya, gràcies al legat papal Joan Halgrin d'Abbeville, cardenal de Santa Sabina, acompanyat del jove dominic Ramon de Penyaforç, serà el fet més destacat en el pla religiós que afectà l'Església catalana del temps de Jaume I. Aquests fets coincidien amb el moment en què el rei Jaume començava a imposar-se com a rei, quan preparava i duia a terme la conquesta de Mallorca i començava a despuntar a Lleida el canonge Pere d'Albalat, que tindria un paper cabdal en la gran renovació que aquesta aplicació del Concili portaria a l'Església catalana.

Tot el que fins aquí s'ha apuntat es pot considerar un preàmbul necessari per entendre l'època i l'ambientació del país en els anys immediats que precediren el regnat de Jaume I, un rei que ho era de dret i de fet a l'edat de cinc anys, però que no prendrà les regnes del govern fins quasi dues dècades més tard, després de vèncer molts obstacles i un poder dels nobles exageradament acrescut durant els anys de la seva infància i joventut.

Un altre ponent parlarà àmpliament de la pietat popular i del clima religiós del país en aquest temps. Avancem tanmateix que l'Església catalana no passava pas per cap moment engrescador i que es vivia encara dins el clima de forta intromissió laica en la vida religiosa, herència del llarg temps de prepotència del sistema feudal que havia marcat la vida dels dos darrers segles, a desgrat de les condemes als abusos més flagrants com les investidures i la simonia. Això no obstant, començava a despuntar una nova mentalitat més oberta gràcies als petits progressos en el camp de la tècnica i sobretot a uns tímids nous aires de llibertat que es respiraven a les ciutats i viles importants i a la nova espiritualitat portada pels cistercencs i, per què no, també pels corrents ja esmentats considerats poc ortodoxos.

Un dels aspectes més negatius era el reclutament de bisbes i alts càrrecs eclesiàstics entre membres de la noblesa o famílies benestants, i en el baix clergat la falta de formació i sobretot la no-observança

del celibat, mal contra el qual lluitaran els bisbes, que acceptaran les disposicions de la reforma romana i després la del Concili del Laterà.

L'espiritualitat era pobra i els monestirs tenien molt poca incidència popular, llevat dels cistercencs, que vivien encara força l'esperit de reforma que s'havia anat imposant a partir de la primera meitat del segle XII; els benedictins vivien una etapa grisa de la qual alguns anirien sortint a partir del moment de la creació de la Congregació Claustral Tarraconense, nascuda de les disposicions del Concili IV lateranense.

És el temps de la creació d'hospitals a les ciutats i de la formació de confraries o grups de seglars amb finalitats concretes, com els mercedaris a Barcelona, que acabarien formant una congregació o orde religiós.

Els bisbes, canonges i altres importants càrrecs eclesiàstics es reclutaven entre la noblesa mitjana i petita i els bisbes eren elegits entre canonges o grans eclesiàstics «segons el costum de la nostra antiga llibertat» i «seguint la petició del poble», com va anunciar l'any 1172 l'arquebisbe de Tarragona en nomenar bisbe de Barcelona el seu ardiaca Bernat de Berga. Però això era només dintre d'uns cercles molt restringits i sovint amb fortes dissensions entre ells. Els elegits eren presentats al rei, almenys des del temps de Pere el Catòlic, en «signe de fidelitat reial»; en realitat el que es demanava era només l'assentiment reial, però a vegades l'acció reial era prèvia a moltes eleccions.

Dintre de cada diòcesi es vivien sovint èpoques de tensió entre els capítols canònics i l'administració de la mitra, però, llevat d'alguns casos, com el del bisbe de Vic Guillem de Tavertet, que obligà a intervenir-hi el papa Gregori IX els anys 1232-1233, eren petites lluites internes sobre el camp de les respectives jurisdiccions o atribucions i sobretot diferències en el pla econòmic.

Les diòcesis creixien en parròquies al ritme de l'augment demogràfic del país i s'estructuraven en nous deganats i divisions administratives internes. També és el temps en què comencen a documentar-se la majoria de santuaris o capelles marianes, moltes de les quals eren filles de la devoció mariana propagada pels cistercencs, deixebles de sant Bernat; també comença a aparèixer el fenomen de la donació o dels deodonats, que serà causa de la formació de petites comunitats religioses, la majoria de poca durada.

Aquests i altres aspectes que altres tractaran més àmpliament formaven a grans trets el panorama religiós a l'inici del regnat de Jaume I, època que cronològicament podem situar entre el 1213 i el 1227, temps que coincideix amb l'inici del govern de l'arquebisbe de Tarragona Aspàreg de la Barca, montpellerí i parent pròxim per part de mare del petit rei Jaume.

Jaume I, pel jurament de fidelitat fet pel rei Pere al papa Innocenci III, esdevindrà en realitat una espècie de pupíl del papa i per això aquest l'alliberarà de la tutela o pràcticament captivitat a què el tenia sotmès Simó de Montfort i l'encomanarà als templers i a través del seu legat Pere de Douai li assignarà un consell de regència presidit pel comte de Rosselló Sanç, que era també regent de Provença. En una butlla de gener del 1216, gairebé a la vetlla de la seva mort, Innocenci III encara va nomenar un altre consell de regència del petit rei en el qual, al costat de nobles aragonesos i catalans, hi havia l'arquebisbe de Tarragona, el bisbe de Tarassona i el mestre del Temple, que havien d'orientar i fer costat al regent comte Sanç.

Mort Innocenci III, el nou papa Honori III (1216-1227) va continuar animant la croada antialbigesa, però també es va preocupar del jove rei, que el 1218 havia deixat el castell de Montsó i la protecció o guarda dels templers. Per això, amb una butlla del 26 de juliol de 1219, va nomenar els consellers primers del jove rei, encapçalats pel seu oncle l'arquebisbe Aspàreg.

En començar el seu regnat, Jaume es trobà amb unes finances reials totalment depauperades per herència de la política de Pere I i per les lluites entre nobles de l'època d'infància del rei, i per això l'antic mestre del Temple Guillem de Mont-rodon, com a administrador plenipotenciari, i l'arquebisbe i l'Església de la Tarraconense foren els qui principalment contribuïren a sanejar la malmesa hisenda reial.

El rei, per la seva banda, per disposar de mitjans, va autoritzar l'encunyació de moneda jaquesa de més baixa qualitat, cosa de la qual el va reprendre l'arquebisbe Aspàreg, ja que amb aquesta moneda inflacionista perjudicava els béns eclesiàstics i de molts privats.

Seria cosa de no acabar i fora del pla proposat seguir els problemes del rei Jaume en aquests anys. Casat el 1221 a tretze anys amb la infanta Elionor de Castella, parenta seva, cinc anys més gran que ell, passà una adolescència en lluites constants amb els nobles, sobretot els aragonesos, experimentant tota mena de violències i humiliacions de les quals sortirà finalment vencedor gràcies a la fidelitat de Catalunya i de l'Església.

La pau o final d'aquesta llarga etapa de lluites, traïcions i enfrontaments amb la noblesa arribarà el març del 1227 amb la signatura d'una sentència arbitral i pau definitiva a Alcalá del Obispo, amb una delegació de sis cavallers per banda, en una assemblea que tenia com a àrbitres tres eclesiàstics: l'arquebisbe Aspàreg, el bisbe de Lleida, Berenguer d'Erill, i el mestre del Temple, Francesc de Montpesat.

A partir d'aquest moment, el rei, fora ja de la tutela eclesiàstica, emprendre les grans empreses que l'han fet un personatge clau en la nostra història, com la conquesta de Mallorca (1228-1229), la submissió de Menorca (1231), la conquesta d'Eivissa per obra de l'arquebisbe electe de Tarragona Guillem de Montgrí, i la conquesta del regne de València (1236-1238), sempre ajudat d'eclesiàstics.

Deixem de banda, perquè seran tractats en un estudi concret, els problemes per endegar el bisbat de Mallorca i nomenar-hi un bisbe, pels drets que sobre la nova diòcesi de l'illa pretenia l'Església de Barcelona, per antigues concessions que no hi ha lloc per esmentar aquí. Una cosa semblant succeirà amb València, però aquí serà per a alliberar la diòcesi de les reclamacions del primat de Toledo, que pretenia que quedés dins la seva jurisdicció o província eclesiàstica. Això i la dotació d'ambdues diòcesis són també temes o iniciatives de l'Església catalana que afecten molt directament el rei.

L'APLICACIÓ DEL CONCILI IV DEL LATERÀ

Sense cap mena de dubte, el fet més transcendental de l'Església catalana durant el regnat de Jaume I és l'aplicació i acceptació a Catalunya de les disposicions del Concili IV del Laterà.

Innocenci III moria l'any 1216, l'any següent del final del Concili. Sortosament, el seu successor, Honori III, el cardenal Cencio Savelli, va continuar l'obra del seu antecessor. Com a fets destacats del seu govern d'onze anys, hi ha la pacificació de les lluites de l'Imperi amb la coronació de l'emperador Frederic II (1220), la continuació de la croada contra els albigesos en estreta relació amb el rei Lluís VIII de França († 1226) i el seu fill Lluís IX (1226-1270), l'aprovació dels nous ordes mendicants: dominicans, franciscans i carmelites, i l'estreta relació que va mantenir amb el rei Jaume I, ja esmentada.

Ell i el seu successor Gregori IX, parent d'Innocenci III i del qual fou un fidel continuador pel que fa a la seva política teocràtica, s'esforçaren a estendre a tota la cristiandat les disposicions del quart concili lateranense. A ell es deu sobretot haver enviat a la península Ibèrica el legat Joan d'Abbeville, cardenal de Santa Sabina, càrrec que detingué entre el 1228 i el 1230.

Són l'acció d'aquest legat i la plena acceptació de les noves disposicions els fets que marquen un moment molt interessant i de renovació de l'Església catalana. Un estudi detallat d'aquest període i dels seus autors donaria peu ell tot sol a tota una llarga exposició, que aquí ens caldrà fer molt breument.

El mèrit no és únicament del legat papal, sinó de la circumstància de trobar-se dos grans personatges del país: l'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat, que després d'ésser bisbe de Lleida accedí a l'arquebisbat tarragoní el 1238 i regí l'arxidiòcesi fins al 1251, i Ramon de Penyafort, el secretari del legat, que després d'haver estat sacerdot i canonge de la seu de Barcelona (1204-1224) renuncià al càrrec i es féu dominic, orde del qual fou el tercer general i per al qual redactà unes noves constitucions.

Joan d'Abbeville hauria conegut Ramon de Penyafort durant el temps en què estudià i fou professor de Bolonya (1217 i 1222) i perquè havia escrit abans del 1228 una *Summa de casibus poenitentiae* i una *Summa Iuris canonici*.

Ramon de Penyafort, ja dominic, acompanyà el legat papal que el 1228 inicià la seva visita pels regnes de Castella i Lleó, repartits entre les arxidiòcesis o províncies eclesiàstiques de Toledo i de Santiago o Sant Jaume de Galícia i després la de Coïmbra, a Portugal, on reuní sínodes per implantar les disposicions del quart concili lateranense, bé que la seva legació no tingué gaire acceptació si jutgem per les conseqüències.

Aquesta visita la féu en dues etapes i el seu pas es pot seguir per les reunions i disposicions que va anar donant a diferents punts dels regnes, com a Ocaña, Conca, Lleó, Burgos, Segòvia, Àvila, Osma, Sigüenza, etc. i en la segona etapa a Coïmbra i a Salamanca al començament de l'any 1229.

Al regne d'Aragó, el maig del 1228, reuní un concili o assemblea per a tractar de l'anul·lació del casament del rei Jaume amb Elionor de Castella, assemblea a la qual assistí Rodrigo de Toledo, poc favorable a acceptar cap intromissió forana en els bisbats de la seva província religiosa, i amb ell s'endinsà en terres de Castella.

És difícil seguir la cronologia d'aquest intens periple, cosa que fa amb tota cura i esperit crític Peter Lineham en l'estudi citat a la bibliografia que ens serveix de pauta per a aquesta breu síntesi de l'acció del legat.

El legat, per mitjà del seu secretari, Ramon, deixà a cada lloc per on passava una carta amb disposicions sobre correccions que calia fer, en particular en els capítols canònics. Es desprèn del conjunt que la majoria de diòcesis i el seu clergat es trobaven en un estat força decadent, amb molta ignorància, possessió de diversos càrrecs i sovint subdivisió de càrrecs, i amb la creació de les domes o serveis per setmanes per poder ocupar més personal i repartir-se els beneficis.

El seu pas per Catalunya s'inicia amb el concili que va convocar a Lleida a finals de març del 1229, posterior als que havia fet en altres indrets com a Valladolid, l'únic lloc d'on es guarden també unes disposicions descobertes pels historiadors molt tardanament. El legat farà tres grans concilis, un per a cada una de les esmentades arxidiòcesis o províncies eclesiàstiques de Toledo, Compostella i Tarragona, diferents d'altres reunions menors que no es poden anomenar concilis. El contingut d'aquests concilis és la pura aplicació dels decrets del Concili IV del Laterà, segons ho confirmen les disposicions guardades del de Lleida i algunes del de Valladolid.

Al Concili de Lleida hi assistiren l'arquebisbe de Tarragona Aspàreg, els bisbes Berenguer de Barcelona, Guillem de Girona, Guillem de Vic, Pere d'Urgell, Berenguer de Lleida, Pere de Tortosa i Guillem d'Osca, a més de molts altres abats i prelats d'esglésies de la Tarraconense. S'hi donaren trenta-set constitucions i ordinacions. Copiem aquí alguns dels seus títols més significatius: sobre la celebració de concilis i sínodes, dates de celebració (la dominica que es cantava el *Iubilate* o tercera

després de Pasqua els concilis i el dia de Sant Lluç, el 18 d'octubre, els sínodes) i qui els ha de presidir, correcció de súbdits, sobre predicació, formació i elecció de mestres, sobre els qui no saben llatí, els clergues concubinaris, vestits i superfluïtats, conservació dels ornaments, exhortació dels fidels a la confessió i recepció dels sacraments, ordenació de clergues, graus de parentiu que impedeixen els matrimonis, senyals que han de portar els jueus, dels rectors i dels domers, patronats de les esglésies, consagracions i benediccions, no a la simonia, no a l'alienació de béns de les esglésies, sobre les vanitats, vestits i pobresa personal dels religiosos, càstigs i degradacions dels clergues rebels, prohibició de passejar-se els clergues i els monjos dins les esglésies vestits de seglar, sobre l'asil eclesiàstic, no vendre armes als sarraïns, etcètera.

L'acceptació d'aquestes disposicions, que en realitat serien les mateixes que va donar a altres concilis, segons ho confirmen les conservades de Valladolid, fou molt dispar a les diferents províncies hispàniques. Rodrigo Ximénez de Rada, arquebisbe de Toledo (1209-1247), tot i ésser originàriament un religiós cistercenc, va fer cas omís de la majoria de disposicions del legat i només se'l veu zelós per preservar els drets de la seva Església. La seva conducta en aquests moments i en tota la seva dilatada actuació va merèixer una dura qualificació de Peter Lineham, el gran estudiós d'aquesta època.

Per la seva banda, l'arquebisbe Aspàreg, ja vell, no oposà cap resistència a l'acció del legat, però no consta que celebrés cap concili els anys següents, com manaven les disposicions del 1229. Per això va caldre esperar la seva mort el 1233 i els tres anys d'interinitat del seu successor electe i mai efectiu Guillem de Rocabertí (1234-1237) perquè s'iniciés la sèrie de concilis de Tarragona.

L'acceptació i els primers esforços seriosos per reformar l'Església catalana són totalment un mèrit de l'arquebisbe Pere d'Albalat, que el 1238 va passar de la diòcesi de Lleida a l'arxidiòcesi de Tarragona. El 1229, essent encara només canonge sagristà de Lleida, va fer amistat amb el legat papal Joan d'Abbeville i amb Ramon de Penyafort. Una prova n'és el fet que el mateix any 1229 fos nomenat visitador de la naixent Congregació Claustral dels monestirs benedictins de la Tarraconense i que per encàrrec del papa Gregori IX li fossin confiades missions delicades com ara visitar la diòcesi d'Urgell, on havia entrat i tenia molta força l'heretgia càtara o albigea, i que facilités l'elecció del bisbe d'Urgell en la persona de Ponç de Vilamur, encara que aquest després portés una conducta poc adient a la confiança que havien dipositat en ell. Aquesta i altres delicades missions que li foren confiades farien que fos elegit bisbe de Lleida el 1236 i arquebisbe de Tarragona el 1238.

Tot seguit d'haver pres possessió de l'arquebisbat, d'acord amb el rei Jaume I amb Ramon de Penyafort, el 1238 va reunir els seus bisbes i va nomenar bisbe de la València recentment conquerida Berenguer de Castellbisbal, dominic del convent de Santa Caterina de Barcelona que, encara que per la disputa i oposició de Toledo no va poder prendre possessió de la diòcesi, uns anys més tard seria nomenat bisbe de Girona.

L'arquebisbe Albalat va celebrar deu concilis provincials, entre el 1239 i el 1250, iniciant així la sèrie conciliar de Tarragona, una de les més completes de totes les províncies cristianes medievals i modernes. El gran conjunt de les seves disposicions conciliars està dedicat sobretot a vetllar per la cultura i la moralitat dels sacerdots de la província i és un reflex del seu gran zel, el mateix que sempre va mostrar en les visites que feia a les diòcesis de la seva província que s'estenia per tot Catalunya i Aragó.

A moltes diòcesis, també comença en aquest temps la llista de sínodes diocesans, que per disposició conciliar s'havien de celebrar el dia de Sant Lluç, el 18 d'octubre. Aquests, però, no tenen ni l'amplitud ni la regularitat dels concilis provincials, ja que depenien molt de cada bisbe i de cada diòcesi. Les principals disposicions i dates de celebració d'aquests sínodes consten sovint en les com-

pilacions tardanes conservades en algunes diòcesis; en alguns casos, la falta de la celebració de sínodes la trobem excusada davant de l'arquebisbe o dels seus visitadors per la distància i la dificultat de les comunicacions.

Els temes que tracten els concilis provincials de Tarragona són força variats, com ara problemes concrets de convivència amb jueus i musulmans, queixes per imposicions que consideren injustes o subsidis de croada, però els més recurrents són les penes contra els sacerdots que viuen amb concubines, per als quals aviat es passa de l'excomunió prevista pel Concili lateranense a penes pecuniàries, pràctiques de dejuni o altres sancions menors. La lluita contra l'heretgia, forta o dura, sobretot a la diòcesi d'Urgell, serà un l'altre tema inicialment força tractat. El Concili de Tarragona del 1234 encara deixa sota la potestat dels bisbes els processos contra l'heretgia, però pels volts del 1240 la seva repressió ja estava sota l'hegemonia dels dominicans, segurament per obra de Ramon de Penyafort, que en aquest temps havia deixat la direcció de l'orde dominicà i vivia retirat al convent de Santa Caterina de Barcelona.

L'activitat de Ramon de Penyafort serà fins a la seva mort, el 1275, un any abans que el rei Jaume I, decisiva en els principals afers de l'Església catalana d'aquest temps. Intervindrà en corts com les de Montsó del 1236, i, junt amb Pere d'Albalat, el seu amic i ara ja arquebisbe de Tarragona, obtindrà que entre el 1243 i el 1248 quatre diòcesis catalanes —la de Barcelona amb Pere de Centelles, la de Vic amb Bernat de Mur, la de Girona amb Berenguer de Castellbisbal i la de Lleida amb Guillem de Barberà— estiguin ocupades per bisbes dominicans, tres dels quals antics priors o procedents del convent de Santa Caterina de Barcelona. A més, obtindrà que el 1249, vençuda l'oposició de l'arquebisbe de Toledo, sigui bisbe de València, després de dos curts episcopats, el també dominic Andreu d'Albalat, germà de l'arquebisbe de Tarragona.

Ramon de Penyafort, que havia estat confessor i penitencier del papa Gregori IX, que li encarregà la compilació de les Decretals, va esdevenir ara conseller del rei Jaume I i com a tal intervingué en tots els afers importants de la vida del país, un dels quals fou el d'obtenir el 1235 del papa Gregori la concessió de la regla de sant Agustí per al grup o confraria de clergues i ciutadans de Barcelona aplegats per Pere Nolasc, que a partir d'aleshores esdevindria la congregació o orde de la Mercè.

Els anys de l'arxiepiscopat de Pere d'Albalat, del 1238 al 1251, són els de més treball i realitzacions positives de l'Església catalana i de la Tarraconense en general, dins el llarg regnat de Jaume I. És un temps que algú ha definit com una breu primavera, a la qual seguí un sobtat hivern, referint-se als disset anys, del 1251 al 1268, del govern de l'arquebisbe Benet de Rocabertí. L'elecció d'aquest nou arquebisbe, que abans era cambrer major del capítol de Tarragona i ja havia mantingut una posició dura enfront del seu antecessor, sobretot per qüestions econòmiques que afectaven el capítol, és un indicatiu que l'empenta reformadora d'Albalat, seguida pels bisbes dominicans que ell havia anat situant, amb el concurs de Ramon de Penyafort i del rei, a les diòcesis catalanes no havia quallat arreu.

El bisbat d'Urgell, sota la direcció del bisbe Ponç de Vilamur, que tingué un episcopat de llarga durada (1230-1255), es mantingué molt al marge de les consignes d'Albalat, tot i que el bisbe havia estat elegit gràcies al mateix Albalat, aleshores encara només canonge de Lleida, per encàrrec del legat papal i de Ramon de Penyafort.

El bisbe d'Urgell, que ben aviat es va situar al marge de la reforma i tingué l'ajuda i la complicitat del nou arquebisbe de Tarragona, no va aplicar a la seva diòcesi les normes conciliars, va descuidar la vigilància i la cura episcopal i cedint a les pressions dels comtes de Foix, successors dels vescomtes de

Castellbò, acollí heretges foragitats del sector ocupat pels croats i permeté que l'heretgia s'implantés amb força entorn de la capital de la diòcesi. Els seus abusos i excentricitats foren denunciats a Roma, que el 1254 va decretar la seva suspensió com a bisbe (Lineham, 1975, p. 78-80).

L'arquebisbe Rocabertí farà costat al bisbe d'Urgell i tindrà encara altres problemes amb alguns dels seus bisbes, com succeí en l'elecció del nou prelat Bernat d'Olivella el 1254.

Aquests i altres fets són clarament significatius de la reticència demostrada pel nou arquebisbe envers la decidida i continuada actuació del seu antecessor, i de com no va continuar la seva obra reformadora, sobretot pel que fa a la formació i la moralitat del clergat, i això el féu desagradable a la majoria de bisbes i al mateix rei Jaume I, que el 1255 va escriure una carta al papa Alexandre IV queixant-se del fet que un home tan indigne i amic de litigis tingués confiades o sota la seva responsabilitat tretze diòcesis (Lineham, 1975, p. 83).

L'actuació i les excentricitats de l'arquebisbe Rocabertí serveixen a alguns autors, seguint Lineham, per a pintar d'una manera molt negra l'Església catalana de la segona meitat del segle XIII, però no tot era negatiu. En el seu temps se celebraren tres concilis provincials, sense, però, l'esperit reformador dels d'Albalat. També en aquest temps es continuaren celebrant sínodes diocesans, encara que no amb l'empenta dels primers temps, però es té notícia i referència de molts d'ells, especialment de les diòcesis de Girona, Barcelona i Vic, per l'existència d'estudis particulars, cosa que no vol dir que se celebressin només en aquestes diòcesis.

La llavor estava sembrada i la sèrie conciliar de Tarragona reprendria amb el nou arquebisbe Bernat d'Olivella, del qual consta la celebració de quatre concilis en els quinze anys del seu episcopat, i la continuaren els seus successors amb vint-i-cinc concilis provincials al llarg del segle XIV.

També en aquest temps els ordes mendicants s'anaven estenent pel territori català i així al llarg del segle XIII consta la fundació de catorze convents franciscans (cinc a la custòdia de Barcelona, set a la de Lleida i dos a la diòcesi d'Elna), onze convents dominicans a les diòcesis del Principat, sis de carmelites i en particular deu de mercedaris, orde que s'estengué també amplament pel País Valencià, amb sis fundacions, i a Mallorca, amb una.

Però tots aquests aspectes i altres aquí només insinuats es tractaran àmpliament al llarg d'aquest simposi, tot i que alguns autors ens limitem a enunciar-los.

Un aspecte que no es pot negligir, que tingué lloc tot al llarg del regnat de Jaume I, fou el de la lluita contra l'heretgia, en particular la càtara. El catarisme trobà acollida en els sectors pirinencs de la diòcesi d'Urgell, gràcies a la permissió i l'ajuda dels vescomtes de Castellbò inicialment i després dels comtes de Foix, pel casament d'Ermessenda de Castellbò amb el comte Roger Bernat II de Foix. Els Foix, senyors d'amples dominis entorn de la ciutat episcopal d'Urgell o del vescomtat de Castellbò i d'Andorra, foren permissius amb els heretges, cosa a la qual també ajudà la mala conducta i la passivitat del bisbe Ponç.

Per acabar amb la impunitat amb què es movien els heretges pels dominis dels Foix, els dominics, amb Pere de Cadireta al capdavant, fundaren el 1273 un convent a la Seu d'Urgell i hi actuaren contra els heretges servint-se dels mètodes inquisitorials. Això provocà reaccions violentes entre els acusats o els qui eren objecte d'investigació per part de la Inquisició, i en aquest context fou mort per lapidació Pere de Cadireta el 1277, com també ho seria un altre dominic, Ponç de Planès, ambdós venerats com a sants locals. Els esforços per acabar amb l'heretgia s'allargaren fins entrat el segle XIV.

El darrer aspecte en el qual fixarem breument l'atenció, ja que és en el temps del rei Jaume que centrem el marc cronològic, és el de la fallida croada del rei del 1269, deixant de banda molts actes de relació personal del rei amb el papa per problemes com l'esmentat de Tortosa o altres sobre el seu

primer divorci i els intents d'obtenir el trencament del compromís matrimonial amb Teresa Gil de Vidaure.

Innocenci III va tenir com a propòsit del seu govern convocar una nova croada, després del fracàs parcial de la segona croada i de la tercera per recuperar Jerusalem.

La idea de croada, endemés de la conquesta dels llocs sants, tenia també en la ment del papa, fidel a les idees gregorianes que havien impulsat la primera, predicada per Urbà II al Concili de Clermont del 1095, unir els prínceps cristians, fer possible la visita als Llocs Sants i arrabassar-los del poder dels sarraïns. Innocenci III va afegir a aquestes intencions la d'obtenir la desitjada unió entre l'Església grega i la llatina i per això va fer precedir la preparació d'una nova croada, la quarta, d'una carta a l'emperador Aleix III Àngel. La va anunciar el 1201 i l'any següent, en marxar la nova croada, aquesta, desviada per interessos comercials de Venècia, va acabar amb la conquesta de Constantinoble i amb un fracàs total del sentit que li volia donar el papa Innocenci.

Tot i aquest nou fracàs, el papa no abandonà la idea, com ho demostra l'altra fracassada croada dels nens o joves (d'entre deu i divuit anys) que el 1212 va emprendre la ruta vers Terra Santa, sense armes ni diners, i que va acabar en un autèntic desastre. Els seus successors continuaren insistint en la mateixa idea i Honori III convocà una nova croada que també fracassà, com ho feren la resta, en particular la de Frederic II, que per aliança amb el soldà pogué entrar i residir un temps a Jerusalem, i les que va emprendre el rei, venerat com a sant, Lluís IX de França, que morí víctima de la pesta a Tunis el 1270 en la considerada darrera croada.

Jaume I no volgué ser menys i el 1269 decidí emprendre una croada d'acord amb la promesa que havia fet al papa Urbà IV. Aquest any marxà de Barcelona amb una nombrosa expedició, però passades les Balears, una forta tempesta el féu desdir de continuar endavant i ell, ja sexagenari, ho interpretà com un senyal de Déu que no era prou digne de continuar endavant i retornà a port. Només onze naus, comandades pels seus fills naturals Sanxis de Castre i Pere Ferrandis, arribaren a Sant Joan d'Acre.

Un dels darrers actes destacats del seu regnat, quan ja tenia seixanta-sis anys, fou el d'assistir, el 1274, al Concili II de Lió (el catorzè concili ecumènic), en el qual es tractà també de portar socors als petits dominis cristians que restaven a Terra Santa. Jaume I, d'acord amb la promesa que havia fet i no havia complert, s'oferí a contribuir a una nova croada, però la seva proposta no tingué efecte ni ressò.

Aquests i altres aspectes referents o relacionats amb l'Església catalana, amb la seva economia, la pietat popular, l'organització de l'Església a Mallorca i a València, els ordes religiosos en temps del rei Jaume, etc., seran tema d'altres treballs i exposicions; per això cloem aquesta visió general, que hem centrat sobretot en els moments clau de l'inici del regnat i en l'acceptació de les normes del Concili IV del Laterà, que són sens dubte els moments en què, de la mà de personatges com Pere d'Albalat i com a actors sovint aparentment secundaris Ramon de Penyafort, altres bisbes zelosos i els nous ordes mendicants, religiosomilitars i de redempció de captius, l'Església catalana anava prenent relleu i importància dintre del marc peninsular i insular.

Amb el Tractat de Corbeil, pactat l'11 de maig de 1258 entre els emissaris de rei Lluís IX de França i els de Jaume I i ratificat per aquest monarca el 16 de juliol següent a Barcelona, es cloïa definitivament la política ultrapirinenca iniciada pels comtes de Barcelona i s'obria la política d'expansió mediterrània en la qual també participaria l'Església catalana, però fora ja del marc assignat a aquest simposi o congrés.

BIBLIOGRAFIA

- BARAUT, Cebrià (1994-1995). «Presència i repressió del catarisme al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)». *Urgellia*, núm. 12, p. 487-521.
- BATLLORI, Miquel (1979). «Sant Ramon de Penyafort en la història político-religiosa de Catalunya i Aragó». A: BATLLORI, Miquel. *A través de la història i la cultura*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 37-60.
- BAUCELLS I REIG, Josep (2004-2007). *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. 4 v.
- BELONGUER, Ernest (2007). *Jaume I i el seu regnat*. Lleida: Pagès.
- BURNS, Robert I. (1993). *El regne croat de València*. València: Tres i Quatre.
- JUNYENT, Eduard (1956). *Diplomatari de Sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus i bisbe de Vic*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- KEHR, Paul (1927-1930). «El papat i el Principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], vol. XII-XVI, p. 213-226. [Traducció de Ramon d'Abadal i de Vinyals]
- LINEHAN, Peter H. (1969). «Pedro Albalat, arzobispo de Tarragona y su "Summa septem sacramentorum"». *Hispania Sacra*, vol. XXII, p. 9-30.
- MARCOS, Ernest (2007). *La croada catalana*. Barcelona: La Esfera dels Llibres.
- PERAY I MARCA, Josep de (1909). «Un documento inédito de D. Jaime el Conquistador: la concesión a la sede barcelonesa de las iglesias de Mallorca, Menorca, Ibiza, Denia y Orihuela». A: *I Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Vol. I. Barcelona, p. 444-456.
- PLADEVALL, Antoni (2007). *Història de l'Església a Catalunya*. 3a ed. Barcelona: Claret.
- PONS I GURI, Josep M. (1989). «Constitucions sinodals de Girona de la primera compilació». A: *Reculls d'estudis d'història jurídica catalana*. Vol. II. Barcelona: Fundació Noguera, p. 81-229. (Textos i Documents; 21)
- SANABRE, Josep (1930). *Los sínodos diocesanos de Barcelona*. Barcelona.
- SANCHIS I SIVERA, Josep (1921). «La diócesis valentina. Nuevos estudios históricos». *Anales del Instituto General y Técnico de Valencia*, núm. IX, p. 149-170.